

Etymologický slovník slovanských jazyků

Slova gramatická a zájmena

2

ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK SLOVANSKÝCH JAZYKŮ

Slova gramatická a zájmena

SVAZEK 2

SPOJKY, ČÁSTICE, ZÁJMENA
A ZÁJMENNÁ ADVERBIA

ACADEMIA

nakladatelství Československé akademie věd

PRAHA 1980

491.803

Et 94

v. 2

General Slavic Ref.
(Slavic)

PŘEDMLUVA

Tímto svazkem končí etymologický slovník slovanských "okrajových" slov. První svazek obsahoval jednak předložky a předložkové prefixy (část I), jednak koncové partikule (část II-a) — tento daleko objemnější svazek (část II-b) zahrnuje jednak zájmena v širokém slova smyslu (tj. i zájmenná adverbia), jednak spojky a "částice", tj. modální a modalitní slova.

Zájmena sice nejsou slovy stricto sensu gramatickými, mohou se jimi stát jako jiné slovní druhy jen sekundárně (např. pron. pers. jako nutné ukazatele slovesné osoby), jsou to však slova s velmi obecným "zástupným" obsahem¹ a tento rys je s gramatickými slovy spojuje. Projevuje se ostatně tím, že ze zájmen vznikají často spojky. V etymologických slovnících se na tento zjev upozorňuje i u většiny spojek primárních (*a, i, li/lě...*); jiné spojky mají vztah k částicím (*bo*), nebo interjekcím (*a, i, ta, da...*). Už z uvedených příkladů (dvojitý charakter *a, i, ta, da*) je vidět, že je tu ve hře vztah vícestranný, zejména když sama pronomina jsou ještě v těsném vztahu s interjekcemi. O povaze tohoto vztahu jsem se svého času zmínil v *Travaux linguistiques de Prague 3* (srov. tam zejm. schéma na straně 183). Také o etymologickém charakteru mnoha z těchto slov, jak jej trefně kvalifikuje J. Zubatý v *Listech filologických 37, 226n.*²

Interjekce samy o sobě, tj. pokud neukazují alespoň počátek cesty ve vývoji v částici nebo ve spojku, se v tomto svazku nezpracovávají.

Už v prvním svazku bylo nutno vyřešit zejména u předložek otázku hranic, problém rozsahu, v jakém budou respektovány: vynechávaly se předložky složené typu českého *v důsledku* nebo podobné terciární předložky typu českého *prostřednictvím* = ruskému *pri posredstve*, polskému *za pośrednictwem* (czegoś) ap.; nejen proto, že jsou etymologicky zcela průhledné (těmi jsou i některé sekundární předložky uváděné), ale hlavně proto, že by se rozsah neúměrně zvětšil a nebylo by snadné zaručit tu úplnost a souměrnost výběru. — Ještě těžší byl tento problém hranice u tohoto druhého svazku. Nejširší záběr, zejména v oblasti modálních částic, není možný. Případů adverbiali-

¹ Srov. Kopečný, F.: *Základy* s. 70.

² Srov. v souboru statí Zubatý, J.: *Studie a články 1, 2, s. 55.*

zovaných pádů nebo jiných tvarů v této funkci je množství tak obrovské³, že v úplnosti by je bylo možno zahrnout až po rešerši úplného slovního materiálu, tedy až po dokončení základního slovníku. Zahrnuta jsou především slova, jejichž varianty jsou deetymologizovány: je např. uvedeno (v příslušných gram. funkcích) *chyba*, a to vzhledem k jeho slovenské variantě *iba*; je uvedeno (s. v. *orvvn-*) polské *równie*, *równak*, slovenské *rovnako* jako koncesivní spojky, vzhledem k deetymologizovanému hornoluž. *byrnjež* v téže funkci; musí být uvedeno *jbstě* ap. tvary s částicovou funkcí vzhledem k deetymologizovaným tvarům typu slovenského *ozaj* a také vzhledem k zájmenům z tohoto základu (např. slovinské *tisti*).

Přesto jdeme někdy nad tento "etymologický" rámeček: je těžké vynechat české *krásně*, když je najdeme (samo!; ne tedy ve spojení *na krásně* nebo *kdyby krásně*) ve funkci koncesivní spojky, nebo *pravda* v téže funkci, zvláště když se jimi dobře ilustrují obecně jazykové podmínky pro vývoj ve spojkou v této funkci. Pro uvedení ruského spojkového *dobro* ve funkci podobné mluvív už deetymologizované hornoluž. *derje/drje*. — Ale jistící typy českého *doopravdy*, polského *doprawdy/naprawde*, bělorus. *sapraŭdy* (viz pozn. 3), se synonymním českým *vpravdě*, polským *wprawdzie*, hornoluž. *woprawdze*, srbocharv. *doduše* jsou uváděny nanejvýš příkladově — podobně jako další synonyma typu polského *pewnie*, *właśnie*.

Rovněž nebylo možno uvést lidové a hovorové záporové částice typu českého *prd* (*prdlík*), *bzdínu* (lašské *bzum*), *houby* a jeho tabuový ekvivalent všeslovanského charakteru — a to z toho prostého důvodu, že se tu slovníkové informace velmi těžko shledávají a tak by zůstávala taková data nutně neúplnými — nehledě na to, že ani případná úplnost by nijak neobohatila vlastní, etymologický cíl slovníku: se *bzdíti* atd. se setká čtenář stejně v základním slovníku.

Někde je souměrnost gramatická porušena úmyslně — ve prospěch souměrnosti jiné: časová adverbia (*(j)eště* a (*j)uže*) musila být vřazena, protože mají i částicovou, a to zesilovací funkci: *ještě tys tady chyběl*; *už jeho jméno mě rozčiluje* ap. Adv. *nyně* sice takovou funkci nemá, ale vřadili jsme je kvůli souměrnosti také. Má konečně "pronominální" význam (když už ne vázanost na pronominální kořen); tak jako např. *zde*, *tu* je pronominální ve významu místním, tak *nyní* ve významu časovém.

Pro pronominální základy je typické kupení základních elementů, Erhart je z předindoevropského hlediska vidí i u zájmen osobních, viz příslušná hesla. My tu máme na mysli zřetelnější případy typu *a-no*, *o-no*, *e-no*, *i-no*, (*a-nu*,

³ Např. jen z běloruštiny uvádí Ju. M. Romanovičová pravděpodobnostní částice *pravda*, *sapraŭdy*, *zrozumela*, *bezumovna*, *vidavočna*, *vjadoma*, *kanešne* aj. — a možnostní *moža*, *mabyč*, *mažлива*, *zdajecca*, *pevna* aj. Srov. M. N. Kravčenko, Belarus. lingv. 1972, seš. 2, s. 61; srov. i č. st. *pochvíli* 'snad' (Kott 9).

a-ny), *e-to*, *o-to*, *o-se*, *e-se*, podle nich pak *ovo*, *evo*, staročeské *se-ova* ap. Ukrajinské tvary typu *otam* < *ottam* byly možná podnětem ke vzniku protetického *o-* u slov tohoto druhu v ukrajinštině, např. *ovozle/vozle* ap.

K tomuto svazku je připojen seznam doplňků a oprav ke svazku prvnímu, který nebylo možno technicky zvládnout u samého svazku. Obáváme se, že to bude trvalým zjevem. Ale eliminace chvatu má také své výhody.

Autorsky je tento svazek dílem Františka Kopečného a Vladimíra Šaura, z malé části i Václava Poláka. Jednotící a konečná redakce Františka Kopečného nestírala přípustné individuální rysy nebo i styl jiných autorů. Při této redakci byla velmi platnou pomocnicí Hermína Plevačová, na níž spočívala i starost o redakci technickou. Při té vypomáhala podle potřeby i Žofie Šarapatková. Za leckteré materiálové doplňky vděčíme Evě Havlové.

František Kopečný

Autoři hesel použili těchto šifer:

K. František Kopečný

Š. Vladimír Šaur

P. Václav Polák

Šifry autorů jsou vysazeny na konci hesla, event. na konci poznámek pod čarou.